

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

אייר תשט"ז

מחזור ו', קונטרס ה' (נ"ז)

י"א זיידמן

עיונים בלשון

1. על לשונו העברית של הרמב"ם
2. כיצד ממלאת העברית את חסרונה בפריפיקסים?
3. ניבים עבריים בהתחדשותם

תוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
בהשתתפות מוסד ביאליק
ירושלים

על לשונו העברית של הרמב"ם

הרמב"ם העביר והעתיק המון לשונות ארמיים (מלים, צורות, ביטויים, מימרות ואף פסקאות) ללשונות עבריים. בניגוד לכמה פוסקים שקדמוהו, כמו הרי"ף ואחרים, שהביאו ברגיל את דברי התלמוד בלשוננו—הרי הרמב"ם מביא בדרך כלל (פרט לכמה יוצאים מן הכלל) את החומר הארמי שבתלמוד בלשון עברית מיסוד המשנה מתוך שפע החומר, המפורז בי"ד ספרי משנה תורה, תובאנה להלן דוגמאות אוסייניות, העשויות להעמידנו על מלוא שיעור קומתו של הרמב"ם הן בתור אמן לשון וסגנון והן בתור יוצר סגנון הלכתי עברי.

מן הארמית „מעברתא“ („מעברתא דתפילין הלכה למשה מסיני“ — מנחות לה ע"א) יצר הרמב"ם „מעבורת“: „שמונה הלכות יש במעשה התפילין כולן הלכה למשה מסיני... ושעושין להן (לתפילין) מעבורת מעור החפוי שתכנס בה הרצועה“ (תפילין ג א). במקום „נסכא“ („האי מאן דגזל נסכא מחבריה“, בבא בתרא לג ע"ב), משתמש הרמב"ם במלה העברית המקורית „לשון“, המצויה במקרא („לשון זהב אחד“ — יהושע ז כא — בעניין מעילת עכן) והוא כותב: „מעשה באחד שחטף לשון כסף מחברו בפני עד,

ואמר אחר כן: חטפתי, ושלי חטפתי — ואמרו חכמים: הרי זה מחייב שבועה ואינו יכול להשבע — ומשלם (טוען ונטען ד ח). במקום „צונמא“ (בבא בתרא כט ע"ב: „צונמא במאי קני ליה“) משתמש הרמב"ם בכתוב שביחזקאל (כד ז; כו יד) „צחיח סלע“ וכותב: „היתה הקרקע צחיח סלע, שאין בה לא גדר ולא פרצה, ואינה בת זריעה — הרי החזקה, שקונה אותה: שטיחת פירות, או העמדת בהמה שם, וכיוצא בזה משאר התשמיש“ (מכירה א טו).

ממלים נעבור לצירופים, ביטויים ופתגמים: במקום הביטוי הארמי „אבדתא למלכא“ (בבא מציעא כח ע"ב) כותב הרמב"ם: „משרבו האנסין ואמרו המציאה של מלך היא; התקינו, שיהיו מודיעין לשכניו — ודיו“ (גזלה ואבדה יג ט). במקום הצירוף הארמי „במותב תלתא“, הרווח בתלמוד, משתמש הרמב"ם בצירוף העברי „במושב שלושה“, וכותב: „שלושה שישבו לקיים את השטר ומת אחד מהם — צריכין לכתוב: במושב שלושה היינו והאחד איננו, שמא יאמר הרואה: בית דין בשניים קיימוהו“ (עדות ו ז). מקור הדברים במימרת ר' זירא: „שלושה שישבו וכו' צריכין למכתב במותב תלתא כחדא הוינא וחד ליתוהי“ (כתובות כב ע"א). בגמרא רווח הביטוי „סתמא דמלתא“, ומשנה תורה: „המציל מיד לסטים ישראל — הרי אלו שלו, מפני שסתם הדבר שנתיאשו הבעלים“ (גזילה ואבדה ו ג). בגמרא „דינא דמלכותא דינא“ (בבא מציעא קיג ע"א). ואילו הרמב"ם: „לפי שדין המלך דין הוא“ (גזילה ואבדה ה יא). בגמרא: „כהלכתא בלא טעם“ (בבא בתרא קמד ע"א). ובמשנה תורה: „ודברים

אלו כהלכה שאין להם טעם הם". „חובת גברא" (מנחות
 מב ע"ב) מובע במשנה תורה: „שאינה (מצוות ציצית) חובת
 הטלית אלא חובת האיש שיש לו טלית" (ציצית ג י).
 בגמרא: „כל יתר כנטול דמי" (חולין נח עב), ובמשנה תורה
 כמה לשונות נרדפים לכך: „שכל היתר כנטול הוא חשוב" (שחיטה ו ח); „ושמא התוספת בגוף כחסרון, כמו
 שאמרנו במנין" (שם ח ח); ובמקום אחר מתקרב הביטוי
 לצורת פתגם קצר, שקול וערב לאוזן, וזה לשונו: „כרך זה
 שיש בו תורה נביאים וכתובים — אין קדושתו כקדושת ספר
 תורה, אלא כחומש מן החומשים — דין היתר כדין
 החסר" (ספר תורה ז טז). את הפתגם הארמי „לפום
 צערא אגרא" (בסיום פרק ה של אבות), מוסר הרמב"ם
 בלשון קצרה יפה ונעימה לאוזן: „השכר לפי הצער" (תלמוד תורה ג ו).

מימרות בעברית. כשם שהרמב"ם יודע למסור
 ולהעביר מלים, צירופים, ביטויים ופתגמים ארמיים לעברית,
 כן כוחו רב במסירת מימרות ארמיות בלשון עברית מיסוד
 המשנה. אולם לא תמיד הוא מעביר ומתרגם מלה במלה; יש
 ואגב תרגום הוא גם מקצר ומפרש. בשבת קיט ע"א:
 „רב ספרא מחרין רישא, רבא מלח שיבוטא, רב הונא מדליק
 שרגי, רב ספא גדיל פתילתא, רב חסדא פרים סילקא, רבת
 ורב יוסף מצלחי ציבי, רב זירא מצתת צתותי, רב נחמן בר
 יצחק מכתף ועייל מכתף ונפיק" וכו'. והנה הרמב"ם מסר
 עובדות אלה דרך קיצור וביאור — בהשמטה ובשינוי סדר —

וכותב: „חכמים הראשונים, מהם מי שהיה מפצל עצים לבשל
 בהן, ומהן מי שהיה מפצל או מולח בשר או גודל פתילות או
 מדליק נרות ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך
 השבת“ (שבת לו). בעבודה זרה נט ע”ה: „לך לך אמרינן
 לנזירא — סחור סחור לכרמא לא תקרב“
 וברמב”ם בתכלית הקיצור: „אמרו חכמים: סביב — לכרם
 לא יקרב“ (נזירות ה’). ועוד דוגמא אחת, בהמסופר על גודל
 חיבת הארץ של חז”ל: „ר’ אבא מנשק כיפי דעכו (על גבול
 ארצנו)... ר’ חייא בר גמדא מיגנדר בעפרא“ (כתובות קיב
 ע”א); ובמשנה תורה: „גדולי חכמים היו מנשקים על תחומי
 ארץ ישראל... ומתגלגלין על עפרה“ (מלכים ה’), והוא
 פסיים בכתוב, שחובא שם בגמרא, וכותב: „וכן הוא אומר:
 כי רצו עבדיך את-אבניה ואת עפרה יחוננו“ (תהלים קב טו).

יסוד המקרא בלשון הרמב”ם. אכן לשון
 המשנה עיצבה את סגנון הרמב”ם, אולם ניכרת בו גם השפעת
 המקרא. בהרגשתו חלשונית לא הייתה מחיצה, שהוציאה
 כל מלה או ביטוי מקראי וכיוצא בהם מן השימוש. בייחוד
 פורגשת השפעת המקרא בספר המדע ובסיומי האגדה לכמות
 תלכות: „בלאט“ במובן של „קרש“, „בחשאי“: „והוא מדבר
 בלאט“ (עכו”ם וחוקותיהם ו א). „זולתי“ בהוראת „חץ
 פ“י, „פרט ל“ — הרמב”ם כותב: „שאין הפרש בין איש
 לאשה לעונשין זולתי בשפחה חרופה בלבד“ (איסורי ביאה
 יו ה). „חשף“ בהוראת „שאב“, (עיין ישעיה ל יד: „לחשוף
 פים מגבא“): „כגון כלי שחושף בו“ (מאכלות אסורות יא

יז). "ט רם": "שמא ימות ט רם שיזקין" (תשובה ז ב). ואפילו המלה שאין לה חבר במקרא, ושהיא נזכרת רק פעם אחת בספר במדבר כב לב, המלה "יר ט" — אף היא מצאה לה מקום במשנה תורה: "ופרות המהלכות על התבואה לפי שיר ט להן הדרך" (שכירות יג ד). "עתה" במקום "עכשיו": "לפי שאינו יכול עתה לקדשה" (אישות ז יד). וכן בכמה מקומות נוספים משתמש הרמב"ם במלה המקראית "עתה", ואין כאן כאן המקום להאריך בהבאות.

צירופי מלים. כשם שמצינו מלים יחידות מן המקרא, שהרמב"ם שיבצן במשנה תורה, כך מצינו אף צירופי מלים הלקוחים מן התנ"ך, והרי כאן השפעת המקרא בולטת יותר: מלה בודדת מקראית, כשהיא מובלעת תוך סביבה של מלים משנאיות, על פי רוב אינה ניכרת: זאין בה עדיין משום נותן טעם שבסגנון. מה שאין כן צירוף מלים, שהוא בולט יותר; ויש בו משום טביעת מטבע של סגנון מקראי. ובוה דוגמאות: "וילבש בלויי סחבות המבוות את לובשיהן" (דעות ב ב). צירוף זה לקוח מספר ירמיהו: "ויקח משם בלויי סחבות" (ירמיהו לח יא). ברמב"ם: "החמץ שמניח בלילי ארבעה עשר כדי שיאכל ממנו למחר עד ארבע שעות אינו מניחו מפורד ומפורד בכל מקום" (חמץ ומצה ג ב) — על דרך הכתוב במגלת אסתר: "ישנו עם אחד מפורד ומפורד בין העמים" (ג ח). ברמב"ם: "לאסרם במצור ובמצוק שנים רבות" (רוצח ושמירת נפש ב ה); וצירוף זה לקוח מדברים כח גג. ברמב"ם: "לעניים ולמרי נפש" (יום טוב ו יח);

ובמשלי: „חנו שכר לאובד, ויין למרי נפש“ (לא ו). במשנה תורה: „שלא יהיה הדבר להם לפוקה ולמכשולי“ (רוצח ושמירת נפש ב ה); צירוף זה לקוח משמואל א' כח לא. במשנה תורה: „מלבושי הפחות והסגנים“ (מלוה ולוה ג ב); הצירוף לקוח מירמיה נא כג. במשנה תורה: „וכן רך וענוג (במקום המלה היוונית התלמודית „איסטניס“) שנעשה תלמיד חכם אין אשתו יכולה לעכב“ (אישות יד ב) — לפי דברים כח נד.

ביטויים. במשנה תורה מצינו כמה ביטויים מקראיים הנותנים טעם מיוחד בסגנונו. אגב הרצאת דברי הלכת משבץ הרמב"ם—כנראה שלא מדעת—ביטוי מקראי יפה, המחיה את ההרצאה ומפתיע את הקורא: „ולא יסביר פנים לאחד וידבר לו רכות“ (הלכות סנהדרין כא א); ובאיוב: „אם ידבר אליך רכות“ (מ כז). במשנה תורה: „וירע פניו לאחד וידבר לו קשות“ (שם שם); ובבראשית: „וידבר אתם קשות“ (מב ז). ברמב"ם: „תלמיד חכם מכלכל דבריו במשפט“ (דעות ח י), ובתהלים: „טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט“ (קייב ח). במשנה תורה: „ומאכילין אותן לחם צר ומים לחץ“ (רוצח ושמירת נפש ד ח); ביטוי זה לקוח מישעיהו ל כ. במשנה תורה: „יקרא בעתים מזמנות תורה שבכתב ודברי השמועה“ (תלמוד תורה א יב); ובנחמיה: „בעתים מזמנות“ (יג לא).

השפעת כתובים. ביותר מורגשת השפעת המקרא באותם המקומות, שבהם הרמב"ם מושפע בכתיבתו — מדעת או שלא מדעת — מפסוקים או מחצאי פסוקים של התנ"ך. כל

פי שעיין פעם במורה נבוכים — ויהא אפילו אנב קריאה
חטופה — עמד על זיקתו המרובה של הרמב"ם למקרא. לכן
יובן לנו, שאף בכתבו ספר הלכה יש אשר פה ושם מבצבצים
זעולים פסוקים או חצאי פסוקים. ויש אפילו שהוא מצרף
שני פסוקים ויוצר מהם ניב מקראי אחד: „ולא
נכנסו ישראל ללמוד בישיבותיהם אלפים ורבבות כמו שהיו
מקודם אלא מתקבצים יחידים השרידים אשר ה' קורא"
(הקדמת משנה תורה); וביואל: „ובשרידים אשר ה' קורא"
(גה). במשנה תורה: „ובזמן הזה תכפו הצרות יתירות,
ודחקה השעה את הכל, ואבדה חכמת חכמינו
ובינת נבונינו נסתרה" (שם שם). והשווה בישעיה
כט יד: „ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר".
במשנה תורה: „דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ
מדה ורחבה מני ים" (שם ה ה). זה הביטוי לקוח מלה
במלה מספר איוב (יא יט). כאמור, יש והרמב"ם מצרף שני
פסוקים ויוצר ביטוי או משפט ארוך, כמודגם להלן, בהלכות
קריאת שמע: „הקורא קריית שמע לא ירמוז בעיניו
זלא יקרוץ בשפתיו ולא יראה באצבעותיו" (ב
ח); ובמשלי: „קרוץ בעיניו מולל ברגליו מורה באצבעותיו"
(ו יג). ובמקום אחר באותו ספר: „קרוץ בשפתיו כלה
רעה" (טז ל). בהלכות שמיטה ויובל: „ופרק מעל צוארו
עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני אדם" (יג
יג); ומשפט זה בנוי על יסוד שני כתובים: „והיה כאשר
תריד ופרקת עולו מעל צוארך" (בראשית כז מ).
ובקהלת: „אשר עשה אלהים את האדם ישר והמה בקשו

השבונות רבים" (ז כט). בהלכות נדרים: "וכן מי שהיה
 רודף שלמונים ונבהל להון—ואסר על עצמו המתנות"
 וכו' (יג כג); אף ביטוי זה לקוח משני מקומות: "ורודף
 שלמונים" (ישעיה א כג). "נבהל להון איש רע עין"
 (משלי כח כב). בהלכות תמורה: "ורוב דיני התורה אינן אלא
 עצות מרחוק מגדול העצה" (ד יג); גם ביטוי זה
 לקוח משני ספרים שונים שבתנ"ך: "כי עשית פלא עצות
 מרחוק" (ישעיה כה א). "גדול העצה" (ירמיה לב יט).

כיצד ממלאת העברית את חסרונה בפריפיקסים?

א

כל מי שעוסק בהשוואה בין השפה העברית־שמית
 מזה ובין שפות אירופה האריות מזה—עומד מיד על
 חסרון הפריפיקסים (תוספות בראש התיבה, בייחוד
 בראש הפועל, המסמנות את כיוון־הפעולה, שיעור־זמנה,
 אופן־עשייתה ודיוקים כיוצא בהם) בלשון העברית. בייחוד
 מורגש אותו היעדר פריפיקסים למי שבא לתרגם מלשון־
 לעז אירופית (אף אידיש היא במידה רבה לשון זרה.
 מאחר שניכר בה יפה יפה היסוד הגרמני) לעברית; או
 למי שהורגל בלשונות־אירופה—או בלשון אידיש—ועובר
 לדבר עברית.

הראשון שישב על מדוכה זו, או נכון יותר,
 שלא ישן בלילות בגלל דכדוך־נפש זה, היה מחית־

הדיבור העברי, אליעזר בן-יהודה. באחת משיבות
יעד הלשון — בחורף תר"ף — התוודה לפני חברי.
ואמר: „לילות למאות לא ישנתי, וביקשתי עצה איך
לעשות בעברית תוספות (= פריפיקסים) בפעלים מעין:
deshabituer, verlernen — ולא מצאתי“ (זיכרונות ועד-הלשון
מחברת ה', עמ' 84).

על מדוכה זו ישב גם הסופר יעקב זלוטניק.
שכתב: „ואם הגדולים יכולים עוד לכותב או לדבר ברמזות
ובחצאי-דיבורים, הנה הקטנים הרגילים בלשונות בעלות
פריפיקסים מתקשים מאוד, כשהם באים להביע עברית את
מושגי-הפריפיקסים. לא פעם אחת נודמן לי לשמוע אפילו
בארץ-ישראל את הילדים אומרים: עשיתי איבערגיווארפען“
(„שפתנו“, קובץ ראשון, מהדורה ב', עמ' 92).

ובשנת תרס"ו (ד' אייר) העיר ד"ר יצחק אפשטיין
ז"ל, בעיתון „דבר“, כי העברי בן-דורנו „בחסצו להביע
בעברית: wegstehlen, zerschneiden, herumgehen, aufbe-
wahren — יאמר לנפשו: מה דלה לשוננו!“

ומן הצד העיוני-מעשי של זו השאלה העיר בשנת
תרנ"ד אחד-העם (ב„לשון ודקדוקה“) וכתב בשמו של רנן:
„כי השגגה הגדולה ביותר — באשר תיקונה הקשה ביותר —
שיצאה מלפני שבט בני שם בראשית ימיו, הוא מה שברא
לו לנטיות הפעלים מיכניסמוס צר ודל, שאי-אפשר לסמן בו
היטב חילופי הזמנים ואופני הפעולה בכל דקותם
(והדגשה שלי — יא"ז). ואך לשווא מתאבקים הערביים עד

היום עם שגנת אבותיהם זאת לפני אלפי שנה" (Renan, Histoire du Peuple d'Israël, I. p. 9). — ואם הערבים כך — מוסיף אחד־העם מדעתו — שלשונם היה ועשירה יותר מלשוננו, ועם זה אין צורכי מחשבתם עוד גדולים הרבה. — מה נאמר אנחנו, העניים בלשון ועשירים בצרכים? ובאמת כל מי שהורגלה מחשבתו, על ידי פעולות הלשונות האירופיות, לתת לכל מושג המון תמונות שונות על־ידי שינויים דקים במלה שהוא מסומן בה, הוא ירגיש על כל צעד, שהמכשול היותר גדול על דרך השימוש בלשוננו הוא לא מיעוט חומרה, כי אם עניות צורתה, כלומר, חסרון דרכים כלליים, אשר יכשירו כל חלק קטן מן החומר היסודי ללבוש ולפשוט הרבה צורות שונות תמידיות וזמניות, בשביל לסמן כל מושג בכל צורותיו השונות והמשונות.

ואף ביאליק ז"ל נתקל בסוגיא חמורה זו, ואמר: „בשפות האריות, למשל, אפשר לתת לפועל אחד הרבה הוראות על ידי הוספות אותיות בראשו". ואף הוסיף הסבר ציורי לזו התופעה, ואמר: „גמישות זו של השפה (הארית) דומה לגמישות הצבעים, שאפשר להוליד מהם תולדות ותולדות דתולדות"; ואילו „בשפות השמיות אי־אפשר לעשות כך", אלא — „במקום פועל אחד, עם הוספות שונות, צריכים להשתמש בפעלים שונים ומיוחדים; כמו — הוסיף במתק שפתו — גזרי הצבע השונים הרצופים במשבצת" („דברים שבעל־פה", חלק שני, עמ' י"א).

וד"ר בנימין קלאר ז"ל כתב בשנת תש"ו (לשוננו לעם" קונטרס ג'), כי „יש בינינו המתקשים מאוד בבואם

למסור פעלים מורכבים בעברית, מעין אלה המצויים בלועזית.¹ והם אף קובלים על „עניותה של לשוננו, ויש שאינם עומדים בניסיון ומחדשים לעצמם – גם בעברית – מיני הרכבים כאלה“. והוא אף הביא לקט קטון של דוגמות ממה ששמע באוזניו: „הלכתי למעלה אל הקומה השנייה. הוא נדחק פנימה אל האולם לראות מה קרה שם. הילד צעק בקולי קולות, אבל האב הכה אותו הלאה בחמת זעם. אני הולך הלאה ונכנס לסמטה צרה“.

לבעיה זו ולפתרונה נדרש גם עלי איתן בשנת תשי״ב במאמרו „התמורות העבריות לפועל המורכב הלועזי“ („לשוננו לעם“, מחזור ג', קונטרס ז'), ושם הוא אומר:

„תוספת המובן, הבאה למלה (בלשון לועזית) על-ידי הספוחה, יכולה להיות תיאור מצד המקום, מצד הזמן או מצד האופן והמידה. דוגמות מעטות תספקנה להבהיר את מהותן ותפקידן: jacere ברומית פירושו זרוק; injicere – אותו הפועל בתוספת in בראשו – עניינו זרוק פנימה, זרוק לתוך דבר, וממנו, כמובן: אינִיקְצִיה. – sagen בגרמנית הוא אמור בעברית; voraussagen פירושו אמור מראש, כלומר: הנָבֵא, וכך באנגלית predict מן הרומית praedicere, המורכבת מן dicere (אמור) ומן prae (לפני). – מספר הספוחות המתארות האלה בשפות הנדונות רב מאוד. וכמעט כל אחת מהן היא בעלת הוראות אחדות – הכול לפי העניין“.

1. במונח „ספוחה“ בחר איתן כדי לציין גם תוספות הבאות בראש חתיבה וגם אלה הבאות אחריה, כגון to drive in באנגלית.

בהמשך דבריו דן איתן בשאלת תמורתם העברית של
 הפריפיקסים מתוך צורכי הדיוק במינוח המקצועי.
 בפרקים הבאים נתבונן בשאלה זו, כפי שהיא משתקפת
 במיטב הספרות, ולא דווקא בשימוש המקצועי המיוחד.
 האין העברית, שהראתה כושר התפתחות והסתגלות
 מפליא במשך תולדותיה המרובות —, האין הלשון העברית,
 שהראתה בתקופת-המקרא דקות יתירה בהבעת כל גוון ובן-
 גוון בתחום הרגש וההגות —, לשון שסיגלה לעצמה בתקופת-
 המשנה שימושי זמנים מדויקים (עבר, הווה, עתיד) —, לשון
 שקלטת, על ידי המתרגמים ממשפחת התיבונים, שפע של
 מונחים בתחום הפילוסופיה והמדע —, לשון שהתחילה עם
 תקופת התחייה להביע — ובהצלחה מסוימת — את המחשבה
 האירופאית החדשה והעשירה בכל תחומי חגישה, החשיבה
 והעשייה —, הייתכן, כי אין בידי לשון עברית זו להביע אותם
 גוני דיוק, כיוון ואופן של הפועל, כשם שהדבר נעשה בלשונות
 אירופה על ידי תוספת פריפיקסים?
 אכן, פריפיקסים ממש אין בלשון העברית; אולם אף
 לה דרך משלה — נכון יותר כמה דרכים — להביע ולהבדיל
 אופני פעולה שונים, המסמנים את כיוונה, שיעור-זמנה
 ודיוקים כיוצא בהם.

ב

הדרך הראשונה — והבולטת ביותר — היא להשתמש
 בפעלים שונים, משרשים נבדלים, בשעה שבשפה ארית
 משתמשים בפועל יסודי אחד, ומוסיפים עליו

פריפיקסים שונים. כך, למשל, שימוש הלשון בגרמנית:
 gehen, hineingehen, hinausgehen, heraufgehen, herunter-
 gehen, zurückgehen וצירופי-פריפיקסים כיוצא בהם, ואילו
 בעברית משתמשים בפעלים מיוחדים: „הלך, נכנס, יצא,
 עלה, ירד, חזר“— כמו שהעיר לנכון ביאליק ז"ל בפסקה
 הנ"ל. עתה נביא שורה של דוגמאות והשוואות בין מלים
 עם פריפיקסים באידיש, ובין השימוש בפעלים שונים
 בעברית:

יצק — גיסן ; שפך — אויסגיסן. נשך — בייסן ;
 נגס — אָפּ בייסן. התרגל — זיך צוגעוויינען; נגמל —
 זיך אנטוועהנען. אמור — זאגן ; הינבא — פֿאַרױסזאגן.
 ובדרך זו במקום שהגרמנית רואה פעולה יסודית
 אחת, gehen, ולה גוונים ואופנים שונים, כמו שראינו
 למעלה, הרי העברית רואה בדוגמות הנ"ל, בכל פעולה —
 מעשה מיוחד, וקובעת לו פועל משורש נבדל,
 כמו שראינו: הלך, נכנס, יצא וכו'.

ג

דרך שנייה למלאות בעברית את המחסור בפריפיקסים
 — הוא השימוש בבניינים שונים של אותו שורש.
 על דבר זה העיר בהדגשה חוקר הלשון ד"ר יצחק
 אפשטיין ז"ל:

הלך — gehen ואילו: הילך — herumgehen

(בניין פעל)

שמר — bewahren ואילו: שימר — aufbewahren

zerschneiden	—	ואילו: חיתך	schneiden	—	חתך
wegstehlen	—	ואילו: גינב	stehlen	—	גנב
einschreiben	—	ואילו: כיתב	schreiben	—	כתב
לדעת ד"ר אפשטיין מציין בניין פיעל הדגוש					
את המשך הפעולה, היקפה או החלטיותה. ומן					
הדוגמות המרובות שבספרו „הגיוני לשון“ יובאו עוד אחדות					
אופייניות — הראויות להתקבל בשימוש הלשון החי שבימינו:					
ausmessen	—	מידד	messen	—	מדד
abwaschen	—	ריחץ	waschen	—	רחץ
ausfragen	—	שיאל	fragen	—	שאל
zerspalten	—	ביקע	spalten	—	בקע
beweinen	—	ביכה	weinen	—	בכה
durchbohren	—	ניקר	bohren	—	נקר
fortschicken	—	שילח	schicken	—	שלח
nachwachsen	—	צימח	wachsen	—	צמח

עיין בספרו הנ"ל עמוד 24, וכן בעמוד 165 ואילך.

יש ובניין פיעל מציין רק פעולה רגילה; ואילו ההתפעל — מציין את התחלת הפעולה (במקום פריפיקס בלשונות אחרות), כגון: זימר — זינגען (באידיש); הזדמר — זיך צע זינגען. חייך — לאכן; התחייך — זיך צע לאכן. ציווח — שרייען; הצטווח — זיך צע שרייען (עיין ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, כתר כהונה, מאת צבי כהן — עברית בהשתתפות מ"י בר-און, עמ' 40: „ומצטווחת הניחו לי“). כעפע — הוסען; התכעפע — זיך צע הוסען (שם, עמ' 123: „מתכעכע“); ורבים כיוצא בהם.

דרך זו טבועה בטבעה המקורי של הלשון העברית –
 תכונה המשותפת לשפות השמיות בכלל. בלשונות אירופה אין
 קשר הכרחי בין מלים בנות עיצורים (קונסוננטים) שווים.
 כמו שיודגם להלן: מה הקשר בין המלים הגרמניות הבאות.
 שלהן קונסוננטים משותפים: Laib (כיכר-לחם), Leib (גוף),
 lieben (אהב), leben (חי), loben (שיבח) ? ואילו בעברית
 מלים בנות אותיות שורש משותפות – קשורות זו
 בזו גם קשר של תוכן ומובן. כגון: כתב, כתבה, הכתבה, מכתב,
 כתובת, כתוב ועוד.

יתרה מזו, בלשון הגרמנית אף מלים שהן קרובות
 בצלצולן, כגון: Zeuge – zeige; Ziege – Züge;
 Herren – hören רחוקות זו מזו במשמעותן.
 ובוה תובאנה עוד דוגמות של הסתעפות השורש
 למלים בעלות צורות שונות ושהן דבוקות זו בזו מבחינת
 התוכן והעניין: כגון: שמר, שומר, שמירה, משמר, משמרת,
 ועוד ועוד. כיוצא בדבר מעניין לעקוב אחרי ההסתעפויות
 המרובות של השורש „פקד“ – ולעמוד על הקשר בין המלים
 השונות שנסתעפו מאותו שורש.

ד

בייחוד יש לעמוד על הדרך השלישית, והיא:
 שימוש בשני פעלים תכופים זה לזה: פועל
 אחד מביע את המושג היסודי של הפעולה, ואילו
 הפועל השני משמש מעין פועל עזר – המגוון,
 מכוון, מגביל ומסמן את הפועל העיקרי.

ופתוך חשיבותה של דרך זו — תובאנה דוגמות מרובות:
וימשכו ויעלו את יוסף מן חבור (בראשית לו
כח) — heraufziehen.

וינס ויצא החוצה (שם לטיב) — herausfliehen.
והיורדים (—המים) על ים הערבה, ים המלח, תמו
נכרתו (יהושע ג טז) — רוצה לומר: אזלו כליל.
הלא בעבור חקר את העיר ולרגלה ולהפכה
(שמואל ב י יז) ausspionieren (ריגל — spionieren, ריגל
והפך — ausspionieren).

לכן הנה ה' מעלה עליהם את־מי הנהר העצומים
והרבים... ועלה על כל אפיקיו, והלך על כל גדותיו, וחלף
ביהודה שטף ועבר (ישעיהו ח ח) — überschwemmen.

ויסע וילך (ישעיה לו לו) — wegfahren.
ומשחית גוים נסע יצא ממקומו (ירמיה ד ז) — כנ"ל.
מעוף השמים ועד־בהמה נדדו הלכו (ירמיה ט ט)
— fortwandern.

ואלך פרתה ואחר ואקח את האזור (ירמיה
ג ז) — herausgraben.

ויברחו ויצאו לילה מן העיר (ירמיה לט ד) —
herausfliehen. וכיוצא בדבר: גם המה הפנו נסו
יחדיו (שם מו כא) — weglaufen.

ויבא ויעש ה' כאשר דבר (שם מג) — vollbringen.
לציון גוון עשייה זה משתמשים היום בפועל "ביצע".
את־קובעת כוס התרעלה שתית מצית (ישעיה נא

יז) — austrinken; כיוצא בדבר: „אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי־ארץ“ (תהלים עה י).

אשרי המחכה ויגיע לימים וכו' (דניאל יביב) — נתפרש לנכון במצודות: „אשרי למי שמחכה לה (לתקווה) ויגיע אליה“. בקיצור, כאן הכוונה לצירוף: זיך דערווארטען שבאידיש.

בשני פעלים אלה — ובאותו מובן — השתמש גם רבי יהודה הלוי, בסיום שירו המפורסם: „ציון הלא תשאליו, שבו נאמר: אשרי מחכה ויגיע ויראה עלות אורך וכו'. כיוצא בדבר נמצא בדראמה הנ"ל „רבי לוי יצחק מברדיצ'ב“ — כתר כהונה — מאת צבי כהן (עמוד 35): „שלא יחיה ולא יגיע לכך“ — ער זאל עס ניט דערלעבען.

* * *

ואותה דרך, להשתמש בפועל־נוסף על הפועל העיקרי כעין פועל־עזר לשם ציון הכיוון או גמר־הפעולה ודיוקים אחרים כיוצא בהם, רווח גם בסגנון המשנה והאגדה כגון: „דחק סומכוס ונכנס“ (נזיר מט ע"ב). „ואני דחקתי ונכנסתי (סנהדרין ע ע"ב). „רץ ובא“ (תמיד לג ע"א) — „געקומען צו לויפֿען“.

ועתה נביא כמה דוגמות ממדרש תנחומא: „וחי מקדמין וחולכין לפניו“ (נח ה). באותה שעה היה שופע, ויורד חלב מדדיה“ (תולדות ג). „אפילו מת שבקדרות ובחביות מלוחין (מן הארבה) פרחו והלכו להן“ (וארא יד); והשוות למעלה, בישעיה: „ויסע וילך“ — בשני

המקרים מצינו את הפעל "הלך" משמש כפועל-עוזר. והיה
 (ענן הקטורה) מתמר ועולה" (תצוה טו); כיוצא בדבר:
 "מטפס ועולה" (עירובין כא); ולהיפך: "וכשמגיע זמנו
 (של הילד) לצאת לאויר העולם הוא מתגולל ויורד"
 (פקודי ג); "ראה נחש מרתיח ובא לעיר" (חוקת א).
 קרוב לזו הדרך הוא השימוש המקראי להביא שני
 פעלים, הראשון בזמן מסוים, ואילו השני במקור עם לי
 התכלית, כגון: "והם כלו לא כל" (מלכים א' א מא); "אותו
 החל לבנות מזבח לה" (שמואל א' יד לה); ולהיפך: "עד
 כלותו לבנות את ביתו" (מלכים א' ג א); "ויהי ככלותו
 לעשות העולה" (מלכים ב' י כה); "כאשר כלו הגמלים
 לשמות" (בראשית כד כב).

• • •

באותם הדרכים שמנינו למעלה – בייחוד בשימוש
 שני פעלים כאחד – השתמשו טובי סופרינו. ואנו נביא
 מקצת-ראיות ממנדלי מוכר ספרים – יוצר הפרוזה
 העברית החדשה.

"מבצבצים ויוצאים" (כל כתבי מנדלי מו"ס.
 מהדורת תרפ"ב, 1, עמ' 73); "מטפסים ועולים" (שם 1.
 עמ' 75); "שנדחק ובא" (שם II, עמ' 4); "ויום שבת-
 קדש פנה הלך לו" (שם, שם, עמ' 73); "חוזר והולך
 לבית-מדרשו" (שם, שם, עמ' 104); "מתגנבת ובאה" (שם
 שם, עמ' 151) – "זיך אריינגב'נען"; "עולים ובאים"
 (שם, שם, עמ' 173) – "ארויפקומען".

הנח כי כן, עמדנו מצד אחד על שוני שבין הלשון העברית-השמית ובין לשונות אירופה האריות — שוני של צורה ומבנה; אולם יחד עם זה מצאנו התאמה שבתוכן ובהבעה. ונמצאנו אפוא למדים, כי לא הלשון העברית היא ענייה בהבעת-פריפיקסים, אלא המתרגמים או דוברי-עברית חדשים מקרוב באו — ידיעתם ענייה בדרכי-ההבעה המיוחדת של לשוננו. ברשימה זו הראינו על האפנים השונים, כיצד להביע בשפה העברית, מה שמובע בלשונות-לעז על-ידי פריפיקסים; ואף הבאנו מקצת דוגמות — כחופן מן ערמה — שיש בהן כדי להעמיד את הקורא על זו התופעה בעברית; ואידך — זילו וקראו...

ניבים עבריים בהתחדשותם

הצורך הנפשי של הסכמה וחיקוי, יציבות ורציפות — שיצר מסורת לשון, בייחוד באוצר מלות היסוד, כגון שמות קבועים ועומדים לכלים, מלבושים ומאכלים, וכן פעלים ותארים יציבים, שגורים ורווחים — צורך זה יוצר לעתים הרגל אף בתחום של ניבים, אופני-דיבור ופתגמים. אולם מה שטוב ומתאים לאוצר מלות היסוד ולדיבורים רגילים, אינו הולם ונאה לביטויים ולניבים, המשמשים תבלין ללשון וסממנים לספרות. פתגמים, אמרות חכמה וניבים קבועים — הרי הם פרי תקופה ותנאי חיים מסוימים, ולא פעם יקרה, כי דיבור וניב, שהתאימו בדורות ראשונים,

פסקו מלהיות מובנים כל צורכם בדורות מאוחרים. שינויים בחיי-חברה, כיבושים חדשים בטכניקה, חליפות ותמורות בהשקפת-עולם, השתנות הטעם וההערכה – כל אלה מפקיעים לעתים קרובות, מן הדיבור והניב את מובנו הברור הראשוני. יקרה אפוא לפעמים, כי מטבעות לשון כאלת הופכים – בשינוי מסיבות-חיים וגלגולי-עולם – לשגרות-לשון. שאין עמן כוונה; בחינת מליצות המתקיימות רק בזכות אבות, או בייחוס ספר. נמצאנו למדים, כי לשון העשירה במליצות – הופכת ללשון שגרה, לשון קבועה, קפואה ומאובנת ואף מטושטשת, עד כי אינה משקפת עוד את הרעיונות והרגשות והצרכים החדשים – המתחדשים מידי יום ביום, ממש חדשים לבקרים.

והנה לעומת יסוד הקביעות וההתמדה בלשון, שהפך במרוצת-הזמנים ליסוד שמרני-נוקשה, יסוד מצרפל ומטושטש – עדים אנו בזמננו, בימי תחיית הלשון הגמורה והשלמה, להתפרצות כוח יצירה חדש בלשון, ולא רק בחידושי מלים בודדות, אלא גם בתחום של ניבים, צירופים ופתגמים. אותו כוח יצירה מקדש, מטבעו להתך חומרי לשון ישנים עם ניצוצות יצירה חדשים – למעשה מקשה אחד. דרך יצירה זו מוציאה לאור הדיבור והכתיבה חידושי לשון, צורה וסגנון, שהיו מקודם גנוזים ומקופלים בלשון – בחינת „בכוח“ – היא מוציאתם מן הכוח אל הפועל; כמו שנראה בדוגמות הבאות:

על דרך הניב התלמודי „חתימת זקן“ חידש שיי עגנון „חתימת פאה“ (כל סיפורי עגנון, כרך ד).

עמ' קט"ז), וזה לשונו: „נזכרתי במשה חיים החוקר.
 שמלבשו קצר וזקנו קצר ואין לו חתימת פאה" —
 רוצה לומר: אין לו סימן של פאות. והנה חיים נחמן
 ביאליק חידש את הניב „חתימת דשא", וזה לשונו
 ב„מגילת האש" פרק ד': „וחתימת דשא אין, ואין
 אמת-צל ואין ניד חיים". ובקו ההתרחבות וההתחדשות
 לניבים התלמודיים „שֶׁלְפִי השמד" (סוף השמד), „שֶׁלְפִי
 חגזירה", „שֶׁלְפִי קציר" — כתב ביאליק: „שלפי מלחמה"
 — במובן סיום המלחמה; וזה לשונו בסיפורו „איש הסיפון":
 „מפני המהומות שבאותם הימים — ימי שלפי מלחמה
 וחילופי שלטונות". ועוד ניב באותו עניין: „שלפי ריפוי"
 (Nachkur) בלעז הגרמני, מובא בשמו בספרו של יעקב
 פייכמן „סופרים בחייהם" (עמוד 39), ושם נאמר: „את רוב
 ימי הקיץ של שנת תרפ"ג, בילה אחד העם ומשפחתו
 במקום-המרפא נוהיים, ואחר-כך — לשם שלפי-ריפוי —
 בהומבורג שליד פרנקפורט". ביאליק יצר „שלפי מלחמה",
 „שלפי ריפוי"; ואילו ענגון יצר את הניב „שלפי הצום",
 וזה לשונו: „וכבר חשתי בלבי מעין נעימות שבשלפי
 הצום כשהסעודה מוכנת ומתוקנת" (אורח נטה ללון, עמ'
 389). ונפנה לניב מחודש של ביאליק, שהוא בעצמו הסביר
 אותו: „מראות שתייה" — על דרך „אבן-שתייה", שעליה
 נבנה בית המקדש, וכך כותב המשורר (בפרק הראשון
 שבסיפור האוטוביוגרפי „ספיח"): „על יריעה זאת, שכולת
 תכלת רקיע וירק דשא, רקומים עתה לפני כל מראות
 עולמי... ובכל-זאת אין בהירים וברורים כמוהם, ואין מציאות

כמציאותם. הם הם מראות-שתייה לנפשי; ובעצמו
 מפרש: „צורות יסוד, שניתנו לי משמים חינם.“
 ועתה קצת ניבים מחודשים מספרו של זלמן שזר
 „כוכבי בוקר“. על דרך הביטוי בתפילה (בפרשת „פיטום
 הקטורת“) „הדק היטב“ — כותב שזר „הנף היטב“,
 בתארו תהלכה של הכנסת ש"ס לשטיבל, וזה לשונו: „איך
 רתת הלב, בהרימי את המסכת הכבודה והכבודה, הנף
 היטב, דרך כל השולהויף“ (עמ' 11). על סמך הביטוי
 התלמודי העתיק והרוֹנֵחַ עד היום: „נטורי קרתא“ — אנו
 מוצאים באותו ספר (עמ' 76): „נטורי הרב“. ועל-פי
 הכתוב בעמוס (ז יד): „לא נביא אנכי ולא בן-נביא“ —
 אנו קוראים (121): „לא מגיד אני ולא בן-מגיד“. על-פי
 הצירוף „ירח הדבש“, השאול מלעז, הוא כותב: „שנת
 הדבש“: „וכבר באותה שנת הדבש הראשונה, היתה נטושה
 אימת הפילוג הכפול על המפלגה“ (124). בעקבות הצירוף
 „מקדש מעט“ (יחזקאל יא טז) — במובן תחליף-מה לבית-
 המקדש — נמצא אצלו „עצמאות מעט“ (139) — בדברו על כעין
 „מיניסטריום של גלות“ ובכתבו: „כיצד השכלנו להקים אף
 שם, באמנות רבה ובפיקחות גולה עיקשת, בבואה דבבואה
 של עצמאות-מעט בזעיר אנפין“.

וכן חיים גרינברג, הסופר והעסקן הציוני באמריקה.
 חידש כמה ניבים על דרך זו. ב„פתח דבר“ לספר הכינוס
 „דת ישראל ומדינת ישראל“, ילקוט מאמרים על שאלות הדת
 במדינת ישראל, הוא כותב: „במשך שורה ארוכה של דורות
 היינו עם לבדד ישכון“, ובהמשך העניין הוא יוצר ניב

חדש לפי המתכונת של הישן וכותב: „משום שהיינו „עם לבדד יאמין“. וכיוצא בו, בעמוד 10 שבאותו „פתח דבר“, אנו קוראים שלושה ניבים מחודשים, שנוצרו על-סמך ניב ישן אחד, וזה לשונו: „בתור מביאים לדפוס אין אנו רואים את עצמנו מוסמכים לאמור על דברי משהו, כזה ראה וקדש“ (ראש השנה כ ע"א) או „כזה ראה וקיים“ או בניגוד לכך — „כזה ראה ודחה“. מגמתנו היא מצומצמת, ובמובן ידוע „ניטרלית“; דברנו לקורא אינו אלא זה: „כזה ראה וכבד“, בין שתסכים הסכמה גמורה או חלקית לדברים הניתנים ובין שתתנגד להם התנגדות ללא פשרה“. ונזכיר עוד את המטבע שטבע באחד מנאומיו בירושלים: „ישראל צברא“, בעקבות „ישראל סבא“.

והרי חבילת ניבים של ישראל כהן, עורך „הפועל הצעיר“, ניבים, שהעליתי ממסתו החריפה והשנונה „מסכת מגיהים“ („מאסף דבר“ מעמוד 110 ואילך). באותה מסכת, שבה הוא דן על השגיאות האורבות למגיה על כל צעד ושעל, הוא כותב, כי האותיות ו' וי' ואחרות כיוצא בהן עלולות ביותר להשתבש; והוא נותן להן רוח חיים, וכותב, כי אוהן האותיות „קלות-דעת הן וקלות-רגל“, ובהמשך אותו עניין נאמר שם: „שכן וי' שרגלה אינה יפה — כל גופה צריך בדיקה“ — בעקבות המימרא התלמודית (תענית כד ע"א): „כלה שענייה יפות, אין כל גופה צריך בדיקה“. בפרקי אבות שנינו: „הכל צפוי והרשות נתונה“ — ובעקבות אותה אמרה כתב כהן במסתו: „הכל צפוי והטעות נתונה“.

ראינו, כי הניב „כזה ראה וקדש“ הניב כמה ניבים מחודשים בדברי הפתיחה של חיים גרינברג; והנה ניב מחודש — בן-בנו של אותו ניב ישן נוסח שבתלמוד — במסתו של כהן: „כזה ראה ותקן“. בעקבות הביטוי התלמודי „הכל צריכים למרא דחיטיי“ (סוף מסכת ברכות) — ושם „מרא דחיטיי“ (בעל החיטים) מכוון לבקי בתלמוד — מצינו במסכת מגיהים: „הכל צריכים למארי דהגהה“. על סמך הביטוי שבתהילים „אור זרוע לצדיק“ — אנו מוצאים אצל כהן: „אור זרוע למגיהים“. ובעקבות המימרא, כי העולם עומד על ליו צדיקים, מצינו שם: „על ליו מגיהים העולם עומד“.

ועוד חבילה של ביטויים וניבים, מעטו המבורך של שיי עגנון: „הארץ משובשת בקרח“ (הכנסת כלה, כרך ראשון, עמ' קסג), על דרך הביטוי „משובשת בגייסות“, ובמקום אחר שם (עמ' קעט) מצינו את הפתגם המחודש „אין פיו וכיסו שווים“, על דרך הביטוי „פיו ולבו שווים“. ושם בעמ' קפא: „סוף בחור לגישואין“, על דרך הביטוי „סוף גנב לחלייה“. והנה ניב מחודש אחר באותו סיפור: „אין העניין שווה בנזק הדיבור“, על דרך הכתוב במגילת אסתר: „אין הצר שוות בנזק המלך“. על סמך הביטוי במקרא „כבד־פה“ — יצר עגנון (בסיפור „אורח נטה ללון“, עמ' רכד) את הצירוף: „ניתן... עט סופרים לכבד־יד“. ועל דרך הצירוף „שן תותבת“ מצינו בספרו שם (עמ' שד) את הצירוף: „החליק ב־ח את רגלו התותבת“.

וחנה כמניין ביטויים וצירופים מפרי עטו המחונן
 של אברהם שלונסקי: בתרגום „טיל אולנשטיגל“ של
 דה־קוסטר מצינו — כבר בעמוד הראשון — כמה ביטויים
 חדשים מעין־ישנים: „מנחגו של אדם כבודו“ על דרך
 הפתגם הרווח „רצונו של אדם כבודו“. ושם אתה מוצא
 את הביטוי: „אני הינשוף, המוקצה מחמת כיעור“,
 על דרך מה שנאמר בתלמוד: „מוקצה מחמת מיאוס“.
 בעמוד 9 נמצא הצירוף החינני והמפתיע: „תם שאינו יודע
 להכות“ — והרי זה צירוף שני עניינים מארבעת הבנים
 שבאגדה לפסח: „תם“ ו„שאינו יודע לשאול“. בעמוד 18 נמצא
 את הצירוף „הכומר־דמתא“, על דרך „הרב־דמתא“,
 בעקבות הביטוי „תאוה לעינים“ — כותב שם שלונסקי
 (עמ' 24): „בשר כתית תאוה למעים“. בעקבות הצירופים
 „יקירי־ירושלים“, ו„גטורי־קרתא“ מצינו בספר (עמ' 27)
 „יקירי קרתא“. ונוסיף עוד כמה ניבים מחודשים על
 סמך פסוקים או ביטויים עתיקים שבתרגומו האמנותי לספר
 „מסעי הצפרים“ מאת ק' דוידוב. הכותרת לפרק ד' היא:
 „בשוב האביב את שיבת הצפרים“ — על דרך הביטוי
 בתהלים: „בשוב ה' את שיבת ציון“. על דרך הצירוף
 „פרחי כהונה“ יצר שלונסקי „פרחי־מירים“ (עמ' 63).
 ובעמוד 67 מצינו אצל שלונסקי חידוש־מלה מקורי:
 „סקולי“ — על דרך „ססגוני“.

1. ד"ר ישראל אפרת, במסחו „קדושה וכבוד“ (שנתון „דבר“ תשי"ב)

כותב: „מוקצה מחמת סכנה“.

נעבור עתה לביטויים מחודשים — על יסוד ניבים ישנים — מפרי עטו של שמריהו לוין ז"ל, מן הספר הרביעי של „מזכרונות חיי“; שם הספר „בעולם החדש“ ונכתב — בניגוד לשלושת הקודמים — ע"י המחבר בעצמו עברית, והביטויים והצירופים שבו מעידים אפוא על כוח יצירתו בלשון. על דרך הביטוי „ריחיים על הצוואר“ חידש ש' לוין „ריחיים על הנפש“, וזה לשונו: „הרגשנו ריחיים על נפשנו... מועקה שקשה לתארה ולהסבירה“ (עמ' 22). על דרך הביטוי „לשון המשתמעת לתרי אנפין“ הרחיב וכתב: „טלגרפתי לאשתי בלשון שמשתמעת לתלת אנפין: כבקשה, כעצה טובה וכאזהרה“ (עמ' 24). שם עמ' 59: „קופה של התחייבויות תלויה מאחוריו“ על דרך המאמר: „קופה של שרצים“ וכו'. שם: „לפנים משורת המקובל“ — על דרך „לפנים משורת הדין“. ובעמוד 89 מצינו: „להגדיל ויכוחים ולהאדיר“, על דרך „גדיל תורה ויאדיר“. ברוח הפתגם „דיה לצרה בשעתה“ — השתמש לוין: „דיה לצרה במידתה הנכונה“, והוא מוסיף הסבר: „כי כל הפרזה סופה להתבדות, ועלולה היא לטשטש גם את העובדות האמיתיות“ (עמ' 108). על יסוד המאמר באבות (ה ה) „עומדים צפופים ומשתחוים רוחים“ — תיאר לוין את האנשים במחלקה הרביעית ברכבת שבגרמניה כ„יושבים צפופים ומשתחוים דחוקים“ (עמ' 113). על סמך הכתוב „לא על הלחם לבדו יחיה האדם“ (דברים ח ג) — כתב הוא: „לא על העושר לבדו יחיה עם“ (עמ' 118). ועל דרך הביטוי התלמודי „שלא על מנת לקבל

פרס" כתב לוין (עמ' 123): „שלא על מנת לקבל תורה והכרה". ועל יסוד הצירוף „קפיצת הדרך" כתב „קפיצות-זמן" (142).

ונסיים בביטויים שנתחדשו על-ידי דב סדן. ראש וראשונה נזכיר צירוף חריף מאוד, המצריך כמה הקדמות כדי להסבירו מצדי צדדים; הכוונה לצירוף (נתפרסם בספרו „מחוז הילדות", עמ' ק"מ) „צרת הפת" – אנא עיינו היטב, לא שגיאת הכותב, לא „צרת הבת" אלא דווקא „צרת הפת". לניב מחודש זה יש היסטוריה ארוכה: שתי נשים הנשואות לאיש אחד הריהן נקראות בשם צרות; חנה ופנינה נשי אלקנה היו צרות זו לזו. בהלכות אישות ייתכן, שהיבמה לא תוכל להינשא לאחי בעלה, משום שהיא מן הקרובות האסורות עליו. והנה במסכת יבמות (טז ע"א) נתעוררה השאלה: מה דין האישה הצרה של הבת; רוצה לומר: נניח שני אחים ראובן ושמעון; ראובן נשא את בתו של שמעון ועוד אשה אחרת בשם רבקה; ועתה מת ראובן בלי בנים. ברור, כי אשתו הראשונה, בת שמעון, פטורה מייבום, אלא השאלה היא על האישה השנייה – על רבקה: האם היא צריכה להינשא (בתורת יבמה) לשמעון? ובהלכה זאת נקראת רבקה „צרת הבת" – האשה הצרה של בת שמעון, ששתיהן היו נשואות לראובן המנוח. והנה בפולקלור היהודי, נתנו לצירוף „צרת הבת" מובן חדש: הדאגה של היהודי להשיא את בתו ולתת לה נדונייה. ועתה בא דב סדן והחליף רק אות אחת בכל

הצירוף (פח" במקום "בת") ויצר ניב חדש: "צרת הפח" –
במובן דאגת פרנסה.

בתורה נקרא הבכור "פטר רחם" – כלומר הראשון
היוצא מרחם האם; ובעקבות זה הצירוף קרא סדן לשלג
הראשון "פטר שלג"; במחוז הילדות (עמ' שכ"ג), בדברו
על הקיטל (לבוש של יהודי ליום כיפורים או לליל הסדר).
הוא אומר, שהוא "מלבין כפטר שלג".

יכין = חקל

עיבוד פרדסים
שיוק פרי הדר
נטיעה חדשה
גני-ירק
התישבות עממית
תעשיה חקלאית
שיכון משקי עזר

